

НЕОРОМАНТИЗМ ЯК ТЕЧІЯ МОДЕРНІЗМУ

Анотація. У дослідженні йдеться про національну специфіку українського неоромантизму – мистецького явища кінця XIX – початку XX століття, яке досліджується у контексті неоромантизму в інших світових літературах. Розглядаються передусім основні тенденції цього явища, аналізовані у літературній критиці зламу століть, а також виявлені у художніх творах зазначеного періоду. Враховано і сучасні концепції розгляду українського неоромантизму.

Ключові слова: неоромантизм, романтизм, модернізм, художньо-образна система, ідейна спрямованість.

Аннотация. В исследовании идет речь о национальной специфике украинского неоромантизма – художественного явления конца XIX – начала XX столетия, которое исследуется в контексте неоромантизма в других мировых литературах. Рассматриваются прежде всего основные тенденции этого явления, анализируемые в литературной критике перелома столетий, а также выявленные в художественных произведениях указанного периода. Учтены и современные концепции исследования украинского неоромантизма.

Ключевые слова: неоромантизм, романтизм, модернизм, художественно-образная система, идейная направленность.

Summary. The research is on the national specific of Ukrainian neo-romanticism: an art phenomenon of the end of the 19th – beginning of the 20th century. It is researched in the context of the neo-romanticism of other world literatures. Primarily, the research covers all the basic tendencies of this phenomenon analyzed by literary critics of the edge of centuries and expressed in fiction of this period. The modern conceptions of Ukrainian neo-romanticism are also taken into consideration.

Key-words: neo-romanticism, romanticism, modernism, system of literary images, ideological direction.

Проблема українського модернізму, як і питання його ідейно-художньої специфіки, на сьогодні в українській літературознавчій науці вивчені досить повно, але і зараз існують ще аспекти, які потребують детальнішого опрацювання. Одним із таких питань, надзвичайно важливим в українському контексті, є проблема романтичних традицій в українському модернізмі, інакше кажучи – питання присутності романтизму як традиції в ідейно-художній парадигмі українського модернізму.

Тривалий час це питання вирішувалося як проблема так званого неоромантизму – літературного явища кінця XIX – початку XX. Поняття **неоромантизм** було загальноприйнятим у європейському літературознавстві на кінець XIX століття. Осмислення цього питання в українському літературознавстві простежується вже у працях Лесі Українки, яка практично вперше звернулася до його розгляду. Пізніше вказану проблему опрацьовували М.Вороний, М.Євшан, В.Панейко, І.Франко, С.Єфремов.

У сучасних українських теоретичних дослідженнях модернізму переважає дискурсивний аналіз [див, наприклад: 1,2,6], що є провідним серед інших принципів і підходів, у тому числі й тих, що пов'язані з історичною поетикою, для якої проблема літературної традиції є надзвичайно важливою. Адже саме історична поетика та її засади дозволяють дослідити й проінтерпретувати зв'язок між двома епохами: романтизмом і модернізмом. Варто наголосити на тому, що типологічна близькість модернізму та романтизму давно вже констатувалась та певною мірою досліджувалась різними науковцями: від Д.Чижевського і до на-

ших сучасників (М.Ільницький, С.Хороб, М.Наєнко тощо).

Звертаючись до проблеми неоромантизму, ми підкреслюємо, що усвідомлення сутності цього явища відбувалось не лише на рівні теоретичної та літературно-критичної думки, але й на рівні власне художньої практики. Це стосується насамперед внутрішніх змін художньо-образної системи твору та його ідейної спрямованості. Але й на сьогодні не можна впевнено сказати, що літературознавство змогло виробити більш-менш чітку концепцію неоромантизму, оскільки з наявних досліджень не завжди зрозуміло, чи маємо справу з принципово новим літературним напрямом (течією, стилем, творчою системою, творчим методом), чи йдеться передусім про певні традиції епохи романтизму. Очевидно, що повне розв'язання цього питання – справа майбутнього, яке, однак, має бути вирішене українським літературознавством найближчим часом, особливо коли йдеться про нову концепцію історії української літератури. І наше дослідження є однією з робіт, що ставлять собі за мету теоретичне обґрунтування, аналіз та інтерпретацію тих традицій українського романтизму, які на зламі XIX – XX століть найповніше проявилися у парадигмі українського модернізму.

У контексті сучасних досліджень українського модернізму немає єдиного чіткого його окреслення та інтерпретації як епохи у розвитку української літератури, що впливає і на результати розуміння та вивчення конкретних творів. Суперечливим також залишається питання чіткого визначення тих естетичних явищ, які розвивалися в межах модернізму (символізм, імпресіонізм, експресіо-

нізм тощо). Зрештою, навіть говорячи про романтизм початку XIX століття – більш-менш досліджене явище – сучасна українська літературознавча наука нерідко вагається при визначенні його чи то як напряму, чи як стилю, чи як типу творчості.

Тому видається необхідним співвіднесення таких загальноживаних понять, як **стиль, течія, напрям, творчий метод** тощо. Ми вже звертали до цього питання [див.: 3], і в даному дослідженні лише підсумуємо точки зору щодо специфіки цих літературознавчих понять.

Найзагальнішим поняттям, на нашу думку, є **літературна епоха**, яка складається з **періодів**; у межах кожного періоду виділяють один чи декілька **напрямів**, за назвою домінантного напрямку може бути названий і сам період; напрям може “розпадатися” на ряд **течій**. За такої характеристики літературного процесу вживані й допоміжні поняття: **стиль та метод**, що притаманні і напрямку, й течії, і творам окремих авторів, а також **група і школа**, які можуть існувати в межах течії та напрямку.

Така схема може бути застосована для аналізу світового літературного процесу тривалого періоду, починаючи з античності й приблизно до початку XX ст., коли розвиток літератури був більш-менш поступовим, і напрями та течії змінювались фактично послідовно.

Проблема місця неоромантизму в системі літературних координат пов’язана з питанням типологічного дослідження літератури, хоча поняття про типи творчості істотно не змінювалось упродовж століть. Поділяючи думку Д.Наливайка [5, с.350], наголошуємо, що романтизм як тип творчості виявився на різних етапах розвитку літератури, в тому числі й наприкінці XIX – на початку XX століття у неоромантизмі.

Ідейно-естетичну парадигму модернізму визначають такі головні аспекти: реакція на реалістично-натуралістичну художню практику XIX століття (на рівні творення нових жанрів, нового стилю тощо); піднесення до своєї абсолютної суб’єктивної свободи митця, який бореться проти ворожого оточення, ворожої реальності (тому модернізм і постає як явище, що не сприймає традицій, канонів, намагається зламати їх і натомість створити щось нове, незвичне); ліризація всіх жанрів літератури, коли лірика проникає в інші літературні роди, з’являються „лірична драма” („Зів’яле листя” І.Франка), лірична новела („Intermezzo” М.Коцюбинського) тощо; проголошення культу краси (саме краса, на думку модерністів, здатна стати рушійною силою, бути метою справжнього митця); наскрізна символічність світогляду, закріплена у художніх текстах: новітні митці не сприймають реалістичної типізації, вони прагнуть натомість увести до сфери мистецтва (передусім поезії) символ як головний засіб пізнання й зображення дійсності.

Український неоромантизм, безперечно, багато в чому постає на основі свого “попередника” –

романтизму кінця XVIII – XIX століть. А конкретні елементи ідейно-художньої парадигми модернізму проєктуються на проблему традиції, аналогії та типології щодо класичного романтизму. Притаманна романтизмові ідеологія, символіка, система жанрів тощо не просто успадковувалася модернізмом, а переосмислювалася й реінтерпретувалася. Крім цього, певні модерністські тенденції, що в деяких рисах нагадували романтичну традицію, насправді походили не з епохи романтизму, а були аналогічно та типологічно сформовані самим модернізмом на основі його власних засад.

Варто зосередитися на питанні визначення романтизму як стилю, напрямку, руху тощо, оскільки ця проблема і на сьогодні є недостатньо розв’язаною. Найбільш прийнятною у підході до аналізу романтизму як літературного явища вважаємо позицію М.Наєнка, за якою фіксуються такі значення “категорії романтичного”: 1) “романтизм як напрям у літературі рубежу XVIII – XIX ст.”; 2) “романтизм як стиль художнього мислення, котрий сформувався в творчості митців романтичного світобачення, а нових ознак набув у неоромантичній літературі кінця XIX століття і в творчості окремих авторів у XX столітті”; 3) “романтизм як стильова тональність, котра присутня в мистецтві всіх епох – від фольклору до найновіших форм професійної творчості” [4, с. 16].

У нашому дослідженні йдеться про романтизм як літературний напрям XVIII – XIX ст., який не зникає остаточно у 40-ві – 60-ті роки XIX століття (цими роками літературознавці, як правило, обмежують активність побутування романтичного світобачення), а елементи якого зустрічаються й наприкінці XIX століття, й на початку XX століття, і навіть у його середині. Серед тих рис романтизму, які в українській літературі розвивались і проіснували (інколи на периферії літературного розвитку) практично до початку XX століття, виділяємо наступні: неприйняття сірості та буденності реальної дійсності, заперечення існуючого ладу; інтерес до національної історії і національної міфології; орієнтація митця на душу людини, складність її внутрішнього світу; протиставлення особистості масам; трактування героя романтиків як носія найкращих, найпозитивніших рис людства, конфлікт якого з оточенням породжує його самотність (в аспекті креації головного героя модернізм часто поляризує з романтизмом: у модернізмі не завжди головний герой – носій позитивних рис); так зване “романтичне двосвіття”: наявність двох різних світів, які охоплюють зовнішнє та внутрішнє (ця тенденція зберігається і в модернізмі); протиставлення природи й цивілізації; принципи романтичної поетики (символізація і “драматизація” літератури), що охоплюють весь літературний репертуар, чим, очевидно, романтизм частково відрізняється від модернізму, де “модернізація” охоплює всі наявні жанри.

Романтичні традиції в українському модернізмі також мають різні джерела, і не обов'язково українські, бо модернізм в Україні у такому контексті звертався до романтичних традицій різних національних європейських виявів романтизму, передусім німецького (почасти через посередництво Ф. Ніцше), французького та англійського.

Ми виокремлюємо у цьому аспекті такі типологічні риси романтизму й модернізму, як: неприйняття існуючої дійсності і, як наслідок, пошуки на противагу їй ідеалу; інтерес до національної історії і звернення до фольклору як передумови художньої творчості; тяжіння до міфу; специфіка головного героя – людини обдарованої, незвичайної, яка перебуває у конфлікті з оточенням саме через свою обраність; традиція так званого “романтичного двосвіття”; провідна роль символу у канві твору; змішування літературних родів і жанрів. Саме в такому контексті нами розглядається питання про те, яким чином “новий” романтизм (неоромантизм) кінця XIX – початку XX століття виступає однією з течій модернізму, тенденції якого розвиваються в мистецтві саме у цей час.

Звертаючись до історії вивчення власне модернізму, уникаємо термінів **напря́м, течія, стиль** і тим більше – **творчий метод**. Поняття **модерні́зм** багатогранне, воно охоплює найрізноманітніші тенденції, що з'явилися у мистецтві кінця XIX – початку XX століття. Такі тенденції відрізнялися одна від одної, часом були навіть протилежними, і на їх основі виникали модерні течії. Найвідомішими з усіх течій наприкінці XIX – на початку XX ст. були імпресіонізм, неоромантизм, символізм, неокласицизм, експресіонізм, футуризм (кубофутуризм) тощо. У певних країнах світу домінуючими були різні течії.

Не можна заперечувати той факт, що український модернізм мав відмінний характер від, скажімо, аналогічних рухів у Франції, Бельгії чи Польщі. Українські модерністи на ранньому етапі розвитку цього явища виступали зі своїм новаторством обережно, нерідко намагалися впровадити нове, не відкидаючи старе, тобто поєднати дві цілком протилежні доктрини (С.Павличко) [6, с. 32]. На початок XX століття в Україні припадає нова хвиля національного відродження, цього разу не лише в культурному житті, як це було у XIX ст., а й у житті політичному. Тому український модернізм постає як наслідок не тільки (і навіть не стільки) суспільної кризи, а радше як наслідок цього національного злету.

Про “новий” романтизм, “новоромантизм” чи “неоромантизм” наприкінці XIX – на початку XX століття висловлювалися чимало критиків. Кожна дослідницька позиція мала своє теоретичне підґрунтя.

Безперечно, в українській літературній критиці кінця XIX – початку XX століття ще надзвичайно сильними є позиції “народницької” крити-

ки. З іншого боку, поступово зароджуються тенденції, що свідчать про появу нової літератури – модерної, і, відповідно, модерної критики. Саме в її межах і з'являється неоромантичний дискурс в українській літературі. Такі критики, як Леся Українка, М.Вороний, М.Євшан, В.Панейко, М.Зеров певною мірою дають свою оцінку новому літературному явищу. Інтерес до неоромантизму не зникає у літературознавців і в XX столітті (дослідження О.Білецького на початку століття, пізніше праці Д.Наливайка, М.Наєнка, С.Козака, Т.Гундорової, Н.Шумило, М.Ільницького, С.Хороба, М.Соколянського, О.Шпильової, В.Чижия). Розглянувши останні дослідження, які так чи інакше торкаються проблеми модернізму, наголошуємо, що більшість українських літературознавців визнає існування неоромантизму (“неоромантики”, “новоромантики”) як специфічного явища кінця XIX – початку XX ст.

Отже, “новий” романтизм в українській літературі розвивається наприкінці XIX – на початку XX століття, і факт його існування стверджений літературними критиками цієї доби. Позиція таких критиків щодо неоромантизму доволі неоднозначна: І.Франко, Леся Українка вітають появу нових тенденцій у рідній літературі, М.Вороний фіксує їх невизначеність і туманність, В.Панейко підкреслює їх нестабільність, недовговічність, М.Євшан констатує наявність романтичних тенденцій у творчості деяких письменників початку XX ст.

Серед характерних модерністських експлікацій в естетиці та поезії українського неоромантизму на перший план виступають: збагачені досвідом реалізму й частково натуралізму (хоча він є запереченням останнього) романтичні традиції у неоромантизмі; специфічний ідеал (неоромантики у своїх творах так само прагнуть відшукати його, як і романтики XVIII – XIX ст., хоча ідеал у неоромантичному творі не є далеким і відірваним від реальності, він реалізується у самій людині, але його треба досягти ціною важких зусиль; сутність такого ідеалу змальовано в “Царівні” О.Кобилянської); пріоритет драми серед інших літературних жанрів (драма-феєрія, драма-казка); “неоромантична” особистість: неоромантизм, як і “старий” романтизм, звертається до змалювання однієї особистості із натовпу, а саме героя-борця, однак таких особистостей може бути значно більше (нові часи дають можливість будь-якій людині прийти до ідеалу і стати героєм).

Отже, український неоромантизм кінця XIX – початку XX ст. на сучасному етапі розвитку літературознавчої науки ще чекає на теоретичне обґрунтування своєї цілісної концепції. Саме тому такими важливими видаються дослідження тих класичних романтичних традицій, які визначають сутність самого явища неоромантизму.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: [монографія] / Віра Павлівна Агеєва. – К.: Факт, 2003. – 320 с.
2. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. / Тамара Іванівна Гундорова. – Львів: Літопис, 1997. – 297 с.
3. Майборода Н. Про періодизацію української літератури XIX – початку XX століття / Н.В. Майборода. // Літературознавчі та лінгвістичні студії. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 65-80.
4. Наєнко М. Романтичний епос : Ефект романтизму і українська література. – [2-е вид., зі змінами й доп.]. / Михайло Кузьмович Наєнко. – К. : Видавничий центр "Просвіта", 2000. – 378 с.
5. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили / Дмитро Сергійович Наливайко. – К.: Мистецтво, 1985. – 365 с.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Дмитрівна Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.